

LUDWIG-
MAXIMILIANS-
UNIVERSITÄT
MÜNCHEN

RACHEL CARSON CENTER
FOR ENVIRONMENT & SOCIETY

Rachel Carson Center · Leopoldstraße 11a · 80802 München

Dr. Pavla Šimková

Telefon +49 (0)89 2180-72340

pavla.simkova@rcc.lmu.de

Leopoldstraße 11a
80802 München

München, 25.07.2022

Posudek disertační práce Mgr. Kateřiny Vnoučkové „Okno příležitosti. Přeshraniční výměna v oblasti životního prostředí na jihomoravsko-dolnorakouské hranici v letech 1984–1995“

Disertační práce Kateřiny Vnoučkové se zabývá kontakty, vztahy a výměnou mezi příhraničními regiony jižní Moravy a Dolního Rakouska. Autorka se soustředí na zhruba desetileté období od poloviny 80. do poloviny 90. let 20. století. Vychází přitom z teze, že právě toto období představovalo výjimečné „okno příležitosti“, ve kterém souhra mezinárodního uvolnění a sdílených regionálních problémů vytvořila vhodné podmínky pro vznik přeshraničních kontaktů, které se tvořily už v období pozdního socialismu a přetrvaly události roku 1989. Jako téma, na kterém demonstruje vývoj a povahu těchto vztahů, autorka zvolila oblast životního prostředí, jehož přeshraniční charakter, jak píše, „donutil regiony nejen ke vzájemné komunikaci a řešení nastalých problémů, ale podnítil také výměnu zkušeností a inspirace“ (4). Na příkladu regionální spolupráce v oblasti životního prostředí zkoumá obecnější otázku, jako je vzájemné ovlivňování celostátního a regionálního vývoje, kontinuita vývoje před a po roce 1989, či role ekonomické asymetrie pro různé úrovně transferu mezi Dolním Rakouskem a jižní Moravou.

V první ze tří přehledových kapitol, které tvoří zhruba polovinu rozsahu práce, Vnoučková zasazuje zkoumanou problematiku do kontextu vztahů mezi Rakouskem a Československem a postojů obou zemí k tématům životního prostředí. Popisuje pozvolné uvolnění mezinárodních vztahů mezi Západem a zeměmi východního bloku, které umožnilo intenzivnější kontakty mezi Rakouskem a Československem na úrovni vlád. Kapitola kontrastuje přístupy československé a rakouské vlády a společnosti k péči o životní prostředí: rakouskou (sebe)identifikaci coby zastánce ochrany

životního prostředí srovnává s do značné míry neřešenými environmentálními problémy v Československu.

Druhá přehledová kapitola přechází z mezinárodní na regionální úroveň: snaží se zodpovědět otázku, do jaké míry tvoří příhraniční regiony Dolního Rakouska a jižní Moravy historicky, geograficky a kulturně jeden celek a do jaké míry jsou naopak odlišné. Dochází při tom k závěru, že do počátku 20. století se jednalo o provázaný prostor s jednotným rázem krajiny, podobným zemědělským využitím, intenzivními kontakty a vzájemným ovlivňováním; změny přišly až v průběhu 20. století s dramatickými výměnami obyvatelstva, změnami využívání krajiny a střeženou hranicí socialistického Československa. O jednotný region se vlivem těchto faktorů podle autorky dnes už nejedná, oba regiony však řeší vzhledem ke sdíleným přírodním podmínkám podobné problémy, které hrály důležitou roli při navazování vzájemných kontaktů.

Třetí přehledová kapitola se věnuje vztahům a kontaktům mezi oběma regiony v 80. a 90. letech. Popisuje kontinuitu přeshraniční výměny přes rok 1989 a její postupný úpadek od poloviny 90. let, který vysvětluje především odlišnými vnitřními zájmy obou zemí a jejich rozdílným zahraničněpolitickým vývojem, stejně jako problémy prováděcími partnerství na regionální úrovni. Kapitola kombinuje mezivládní úroveň s úrovní regionální a přináší příklady jejich prolínání, kdy celostátní politika působí na regionální vztahy a regionální agenda zároveň hledá cesty na celostátní respektive mezivládní úroveň. Autorka zde důsledně zohledňuje pohled z obou stran hranice, například rakouské vnímání událostí roku 1989 a nadějí s nimi spojených. Nabízí také diferencovaný pohled na období po otevření hranic, kdy tematizuje nejen pozitiva, ale i problémy, které s sebou přinášelo pro přeshraniční kontakty.

Jádrem práce jsou tři tematické kapitoly zkoumající přeshraniční kontakty na příkladu environmentálních témat: obnově venkova, ochraně přírody a znečištění životního prostředí. První tematická kapitola se věnuje programům, které se jako řešení problémů vzniklých modernizací a industrializací venkova objevily v 80. letech v Rakousku, a přenesení této myšlenky do Československa. Kapitola ukazuje, že spolupráce obou regionů v 90. letech stála na kontaktech vybudovaných už před rokem 1989 a podporuje tak tezi o kontinuitě a tzv. dlouhé změně. Autorka v kapitole zdůrazňuje roli jednotlivců, například náměstka dolnorakouského hejtmana Erwina Prölla, což koresponduje i s poznatky formulovanými v závěru práce o důležitosti individuální agendy a priorit konkrétních nositelů veřejných funkcí.

Druhá tematická kapitola se věnuje přeshraniční spolupráci v oblasti ochrany přírody na příkladu ochrany údolí Dyje. Popisuje snahy rakouských ochránců přírody zabránit plánované stavbě přehrady Býčí skála a vývoj institucionalizované ochrany přírody na obou stranách hranice, který vyústil ve zřízení Národního parku Podyjí v roce 1991 a jeho rakouského protějšku v roce 2000. Transfer byl v tomto případě podle autorky méně jednosměrný, než tomu bylo u obnovy venkova: původní iniciativa proti výstavbě vodního díla sice vyšla z rakouské strany, česká strana ale byla naopak napřed ve vyhlašování chráněných území. Dolnorakouští ochránci přírody navíc podle

autorky čerpali ze zkušeností a z výsledků bádání svých jihomoravských kolegů. Mimo Podyjí, například v rámci kontaktů zástupců ČSOP s rakouskými kolegy, probíhal autorkou popisovaný transfer naopak „očekávaným“ směrem z Rakouska do Československa.

Poslední tematická kapitola se pak zabývá typickým tématem přeshraničních environmentálních dějin, a to znečištěním životního prostředí. Proti celkové situaci v Evropě, kde byl východní blok se svou orientací na těžký průmysl a chybějícími čistícími technologiemi hlavním znečišťovatelem, staví autorka situaci ve sledovaném regionu, kde byl směr znečištění opačný: hlavním zdrojem znečištění Dyje byla chemička v dolnorakouském Pernhofenu. Tento problém byl důvodem pro kontakty a výměnu mezi českou a rakouskou stranou, které v tomto případě probíhaly téměř výhradně na mezistátní úrovni v odborných i politických komisích. Přeshraniční znečištění bylo chápáno jako transnacionální záležitost, ve které místní a regionální aktéři hráli jen okrajovou roli. Podobně jako u ostatních témat i zde kontakty od poloviny 90. let upadají, v tomto případě přehlušeny diskusemi o jaderné energii, které se staly jedním z hlavních témat česko-rakouských vztahů.

Práce Kateřiny Vnoučkové kombinuje přístupy regionálních dějin, provázaných dějin (*entangled history*) a environmentálních dějin, přičemž důraz klade především na první dva zmíněné obory. Svou práci Vnoučková zároveň chápe jako příspěvek k dějinám pozdního socialismu, období transformace a dlouhé systémové změny. Z tohoto vymezení vyplývá, že i když v textu práce autorka poměrně důsledně věnuje pozornost oběma příhraničním regionům, v centru zkoumání jsou přece jen československé dějiny. Práce je rovněž originálním a vítaným příspěvkem k bádání o česko-rakouských dějinách.

Práce je jasně a přehledně strukturovaná. Drobnou nevýhodou zvoleného tematického přístupu je to, že se určité elementy opakují v každé kapitole (například zrušení jihomoravského kraje coby partnera pro zemi Dolní Rakousko a negativní dopad tohoto kroku na spolupráci, jazyková bariéra). Pro knižní publikaci práce – kterou rozhodně doporučuji – bych navrhla pokusit se tento problém obejít kombinací chronologického a tematického přístupu. Z mého pohledu se nicméně nejedná o nijak zásadní nedostatek, ale spíš o otázku vkusu. V knižní publikaci bych kromě toho doporučila poněkud redukovat přehledové kapitoly, které sice poskytují vítaný kontext, ale ve stávajícím rozsahu poněkud odvádějí pozornost od samotného tématu práce, kterým je role životního prostředí v přeshraničních kontaktech. Myslím, že jejich hlavní body by bylo v zásadě možné integrovat do kapitol věnujících se životnímu prostředí.

Autorka prokazuje vynikající znalost relevantní literatury, ať už se jedná o práce zabývající se pozdním socialismem a obdobím transformace nebo o literaturu týkající se dějin přeshraničních regionů a dějin hranice. To, že autorka stejnou měrou recipuje práce v češtině, angličtině a němčině, je také nutno kvitovat jako velké plus. Autorka v práci cituje celkem 21 rozhovorů s pamětníky, které do značné míry suplují dosud nedostupné prameny k dějinám 90. let a díky kterým se jí daří rekonstruovat poměrně

nedávné události. Po formální a jazykové stránce práci není co vytknout (snad až na občasné drobné anglicismy typu „advokát“ (advocate) ve významu „zastávce“ nebo „stoupenec“, nebo nadužívání slova „centrální“ místo „státní“ či „celostátní“). V budoucí knižní publikaci by mě potěšilo více ilustrací.

Práce Kateřiny Vnoučkové je kvalitní a pečlivě rešeršovanou studií prolínání celostátního vývoje a místní a regionální problematiky; zároveň nabízí detailní a dobře podložený pohled na přeshraniční kontakty a vztahy mezi příhraničními regiony v Rakousku a v socialistickém, potažmo transformujícím se Československu. Vnoučková tak velmi přesvědčivě problematizuje představy o „neprostupné“ železné oponě, aniž by přitom relativizovala skutečnost militarizované hranice a omezených možností kontaktů mezi občany obou států. Důsledně zapracovává do své analýzy regionální specifika a konkrétní události a nedává se strhnout obecně známým narativem událostí tak, jak probíhaly viděny z politického centra. Velmi přesvědčivě je zobrazena kontinuita vztahů před a po změně politického režimu v Československu. V tematických kapitolách pak autorka jasným způsobem ukazuje jak vzájemné ovlivňování obou regionů a „přelévání“ zkušeností a myšlenek z jednoho do druhého, tak vliv centrální úrovně na úroveň regionální/lokální a naopak.

Vzhledem ke kvalitě práce je následující připomínky nutno chápat spíše jako podněty, které autorka může využít při přípravě práce pro publikaci.

I když autorka učinila životní prostředí hlavním objektem své práce, chápe jej především jako platformu přeshraniční spolupráce a kontaktů mezi oběma regiony, potažmo státy. U práce, v níž jsou jedním ze stěžejních přístupů environmentální dějiny, bych ale očekávala, že bude větší pozornost věnována skutečnému, materiálnímu životnímu prostředí a jeho proměnám. Autorka podrobně líčí průběh přeshraničních kontaktů, ale už méně jejich materiální dopad, byl-li jaký; například v kapitole o obnově venkova se o případných reálných změnách krajiny – nebo naopak absenci skutečných změn – v důsledku transferu rakouských zkušeností na českou stranu hranic mnoho nedovíme. Z environmentálněhistorického hlediska by přitom bylo zajímavé si „posvětit“ i na životní prostředí samotné a jeho změny v důsledku přeshraničních kontaktů.

S tím souvisí i další bod, který bych ráda zmínila: autorka v práci klade důraz především na vývoj kontaktů a spolupráce, práci by ale podle mého názoru prospělo více příkladů toho, jaká konkrétní opatření byla výsledkem těchto vzájemných vztahů. Jak v kapitole o obnově venkova, tak v té o ochraně přírody jsem poněkud postrádala příklady, jak tato spolupráce vypadala nejen „na papíře“, ale také v terénu. Měly kontakty mezi rakouskou a českou stranou konkrétní výsledky, které by se bez nich neuskutečnily? Lze ukázat na nějaký konkrétní přenos zkušeností, vědomostí? Odrazily se nějak v péči o krajinu, v přístupu k životnímu prostředí? Je mi jasné, že v některých případech lze takové konkrétní dopady jen těžko rekonstruovat, zejména z pramenů, se kterými autorka převážně pracovala, přesto by mohlo být zajímavé se na tento aspekt více zaměřit: například v geografických či ekologických studiích by mohly být takové změny vysledovatelné.

V úvodu zmiňuje autorka jako jeden z cílů své studie „možnost revidovat zažití představy o ‚ekologickém‘ Západu a ‚ekocidním‘ Východu, o jednostranném transferu ekologického know-how a o vůdčí roli západních států v ochraně přírody“ (5). V samotném textu ale autorka občas sklouzává právě k této představě, kterou v úvodu kritizuje. Nelze samozřejmě tvrdit, že by ochrana životního prostředí v socialistickém Československu byla prioritou nebo popírat až příliš zjevnou existenci environmentálních problémů. Problém textu je spíše na opačné straně: autorka snad až příliš nekriticky přejímá rakouskou vizi sama sebe jako „ekologické“ společnosti kladoucí důraz na ochranu životního prostředí (např. 30-33, 37, 81-82, 117). V první kapitole citovaný výrok o životním prostředí jako „klíčové součásti identity Rakouska jako státu“ neznamená zdaleka jen jeho ochranu, ale hlavně jeho využívání: stačí se podívat na proměnu velkých částí Alp v turistickou infrastrukturu. V pasážích o degradaci životního prostředí v socialistickém Československu pak autorka čerpá zejména z publikace Miroslava Vaňka *Nedalo se tady dýchat* z roku 1996, která ovšem prezentuje typický „ekocidní“ narativ 90. let, který demonstruje zavrženíhodnost komunistického režimu na jím způsobené environmentální destrukci. Spoléhání na dnes již překonanou literaturu je ovšem dáno i nedostatkem novějších děl, která by se tímto tématem hlouběji zabývala. Diferencovanější pohled, který se ovšem soustředí pouze na dějiny NDR, nabízí například kniha Christiana Möllera *Umwelt und Herrschaft in der DDR* (2019).

V kapitole o ochraně přírody konečně autorka poukazuje na „důležitost osobní aktivity aktérů přeshraniční spolupráce“ (139). S touto tezí nelze než souhlasit: o to více udivuje malý důraz na konkrétní osobnosti přeshraničního transferu v ostatních kapitolách. Je pochopitelné, že v některých případech osobní aktivity, příběhy a motivace nelze nebo lze jen těžko rekonstruovat, přesto bych se byla (i jako čtenář) ráda o aktérech dověděla víc. Zajímavá by byla také otázka, zda mezi jednotlivými skupinami aktérů existovaly rozdíly ve vnímání životního prostředí a v představách o péči o ně: ať už tyto rozdíly probíhaly podél národnostních, společenských, profesních či jiných dělících čar.

Uvedené kritické body jsou ale míněny skutečně jen jako podněty pro přípravu publikace. Práce Kateřiny Vnoučkové je důležitým a kvalitním příspěvkem k dějinám přeshraničních vztahů a česko-rakouským dějinám. Bádání o pozdním socialismu, transformaci a tzv. dlouhé změně obohacuje o velmi vítanou regionální perspektivu. Svým soustředěním na roli životního prostředí zároveň přispívá ke stále ještě poměrně skromné české literatuře v oboru environmentálních dějin. Je mi proto potěšením tuto práci doporučit k obhajobě.